

Andrzej Janowski, Bartłomiej Rogalski

**Pierścień brodawkowaty z Wolina.
Nowe stanowisko z okresu przedrzymskiego
czy efekt wtórnego wykorzystania metali
we wczesnym średniowieczu?**

Knotenringe from Wolin.

**A new pre-Roman site or a result of the secondary use of metal
in the early Middle Ages?**

Abstract: The paper presents an analysis of a ring with knot-like protuberances (*Knotenringe*) made of copper alloy which was discovered in 2000 at the early medieval settlement at Wolin 4. A few artefacts of this type are known from sites of the Oksywie and Przeworsk cultures, dated to phases A2–A3 of the younger pre-Roman period. Their presence is linked to the influence of Celtic oppida in Slovakia. The discovery of the ring on an early medieval settlement with no relation to older settlement gives grounds to consider it as a result of recycling and attempts to reuse the raw material.

Keywords: Western Pomerania, Wolin, *Knotenringe*, younger pre-Roman period, recycling

Słowa kluczowe: Pomorze Zachodnie, Wolin, pierścień brodawkowaty, młodszy okres przedrzymski, recykling

Wolin to miejscowość położona w południowo-zachodniej części wyspy o tej samej nazwie. Większość osób kojarzy to miasto z Festiwalem Słowian i Wikingów, który zrodził się pod wpływem licznych odkryć stanowisk i materiałów ruchomych z okresu wczesnego średniowiecza. Źródła o takiej chronologii istotnie zdecydowanie dominują w Wolinie i jego okolicy. W tym kontekście jeszcze większego znaczenia nabiera zidentyfikowanie wśród nich przedmiotów ze starszych okresów dziejowych. W 2000 roku w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na terenie dzielnicy Ogrody (stan. 4 – AZP 21-06/37) w warstwie III wykopu 1 odkryto nietypowy przedmiot ze stopu miedzi (ryc. 1)¹. Zabytek ten nie został szczegółowo opisany i zilustrowany w opublikowanym opracowaniu wyników badań (por. Filipowiak, Stanisławski 2013), ale kryje się zapewne pod enigmatycznymi stwierdzeniami, iż w warstwie

¹ Nr inw. polowego 976/00. Dla zabytku nie wykonano badań materiałoznawczych.

znaleziono „fragment brązowej zapinki o najprawdopodobniej pradziejowej metryce” (Filipowiak, Stanisławski 2013, 75) lub „fragment kabłąka brązowej zapinki pochodzącej najprawdopodobniej z okresu wpływów rzymskich” (Filipowiak, Stanisławski 2013, 181).

Prezentowany zabytek (ryc. 1) należy do pierścieni typu *Knotenring* (Bokiniec 2005, 102; Kostrzewski 1919, 67), w literaturze polskiej określanymi jako pierścienie brodawkowate (Bokiniec 2008, 85; Ciesielski 2012, 159). Okaz z Wolina zachował się w połowie (ryc. 1). Średnica zewnętrzna pierścienia wynosi 35, a wewnętrzna 26 mm. Obręcz ma w przybliżeniu kolisty przekrój i średnicę około 4 mm. Na zachowanym fragmencie co około 9–11 mm znajdują się rozmieszczone regularnie cztery grupy po trzy guzy (brodawki) o średnicy 4,2–4,3 mm. Pierwotnie na kompletnym pierścieniu było zapewne siedem takich grup, na co wskazuje okaz o analogicznych proporcjach z Mikorowa, pow. bytowski, stan. 5 (Wierzbicki 1991, 54, ryc. 4). Woliński ułamek waży obecnie 7,8 g.

Pierścienie brodawkowate nie należą do często odkrywanych na Pomorzu Zachodnim, co podkreślano w literaturze już wcześniej (Kostrzewski 1919, 67). Zdecydowanie liczniej występują one we wschodniej części Pomorza (Bokiniec 2008, 85, tam dalsza literatura), znane są także z młodszego okresu przedrzymskiego, z kultury przeworskiej (Dąbrowska 1988, 133). Mirosław Ciesielski (2012) omówił pierścienie brodawkowate z obszaru tejże kultury i podjął próbę ich typologizacji. Okaz z Wolina odpowiada zasadniczo kryteriom typu 2 w ujęciu tego autora, podobnie jak pierścien z Mikorowa oraz egzemplarze z cmentarzysk w Modrzewiu, pow. stargardzki, stan. 6 (Rogalski 2015, 142, ryc. 3:4) i Rumii, pow. wejherowski, stan. 2 (Pietrzak 1987, 170, tabl. XLIV:l–n).

Chronologia pierścieni brodawkowatych jest dość problematyczna ze względu na wciąż nieliczny katalog znalezisk. Na obszarze kultury oksywskiej datowane są one od fazy A2 młodszego okresu przedrzymskiego (Pietrzak 1987, 87), przy czym liczniej występują w fazie A3 (Bokiniec 2005, 17–18; 2008, 189). W literaturze dotyczącej materiałów kultury przeworskiej zwraca się uwagę na problematyczne datowanie omawianych pierścieni (Dąbrowska 1988, 133). Potwierdza to zestawienie chronologii egzemplarzy z grobu 4 w Stawkach, pow. koniński, stan. 1 oraz grobu 478 z Niedanowa, pow. nidzicki, stan. 2. W obu zespołach wystąpiły pierścienie nawiązujące morfologią do typu 1 według wspomnianej typologii M. Ciesielskiego (por. Andrzejowski 1999, 325, Taf. CLXXIV:478:5; Ciesielski 2012, 161, 164, ryc. 2). Grób ze Stawek datowany jest zapinką wariantu M wg Kostrzewskiego na odcinek A2/A3 młodszego okresu przedrzymskiego (Ciesielski 2012, 160–161), podczas gdy wspomniany zespół z Niedanowa – zapinkami Almgren 45 i okazem serii IV – już na fazę B1 okresu wpływów rzymskich (Andrzejowski 1999, 85–86). Na tym tle wyjątkowo

przedstawia się przywoływany wyżej zespół z Mikorowa, pow. bytowski, stan. 5, grób 1, w którym obok pierścienia omawianej formy wystąpiła ceramika kultury pomorskiej (Wierzbicki 1991, 50, ryc. 3).

Funkcja ozdób tego typu także jest wciąż niejasna. Interpretuje się je jako pierścienie, elementy naszyjników bądź pasów, a także jako zawieszki lub ozdoby nakryć głowy (Pietrzak 1987, 87; Bokiniec 2008, 85; Ciesielski 2012, 160, tam dalsza literatura). Pierścienie brodawkowate często występują w grobach z paciorkami szklanymi. Przykłady takich zespołów wskazać można na cmentarzyskach w Podwiesku, pow. chełmiński, stan. 2, grób 33 (Bokiniec 2005, 17–18), Rumii, pow. wejherowski, stan. 2, grób 42 (Pietrzak 1987, 87), Modrzewiu, pow. stargardzki, stan. 6, ob. 1 (Rogalski 2015, 138) i Mikorowie, pow. bytowski, stan. 5, grób 1 (Wierzbicki 1991, 49–53).

Pierścienie brodawkowate pojawiają się na Pomorzu i na obszarze kultury przeworskiej wraz z napływem importów celtyckich, zwłaszcza w okresie rozkwitu oppidów na terenie Słowacji począwszy od fazy A2 (Pietrzak 1987, 87; Dąbrowska 1988, 133; Wierzbicki 1991, 53; Bokiniec 2005, 102; por. też Pieta 2010, 166–168).

Warstwa, w której odkryto omawiany pierścień, jest datowana na przełom X/XI wieku (Filipowiak, Stanisławski 2013, 75). Z całą pewnością nie jest to zatem miejsce, w którym został on pierwotnie zdeponowany. Zarówno w Wolinie, jak i w najbliższej jego okolicy nie odkryto dotychczas osad, które można by bezsprzecznie datować na młodszy okres przedrzymski (por. Rogalski 2010, mapa 1). Znaleźiska o innym charakterze także należą do incydentalnych. W latach trzydziestych XX wieku na terenie wczesnośredniowiecznego cmentarzyska kurhanowego Wolin-Wzgórze Wisielców (stan. 9, AZP 22-06/73) znaleziono przypadkowo zapinkę żelazną typu K wg Kostrzewskiego, którą datować można na fazę A2 (por. Rogalski 2010, 442, mapa 3, nr 62). Stanowisko to położone jest ponad 2 km w kierunku południowym od miejsca znalezienia pierścienia brodawkowatego. W jeszcze większej odległości zlokalizowane jest cmentarzysko w miejscowości Laski, pow. kamieński na wschodnim brzegu Dziwny. Na nekropoli położonej w odległości ponad 3 km w kierunku północno-wschodnim zmarłych chować miała ludność kultury oksywskiej. W miejscowej piśnicy miało dojść do odkrycia kilku grobów popielnicowych z młodszego okresu przedrzymskiego, choć bliżej znany jest w literaturze jedynie żelazny grot (por. Rogalski 2010, 363, mapy 2 i 5, nr 45).

Występowanie w młodszych nawarstwieniach zabytków ze starszych epok w przypadku stanowisk wielowarstwowych nie jest zjawiskiem rzadkim ani niezwykłym. W analizowanym przykładzie brak jednak poszlak, aby lokalizować w tym miejscu osadnictwo pradziejowe. Jak zatem wytłumaczyć obecność

ozdoby z okresu przedrzymskiego w młodszych o ponad 1000 lat nawarstwieniach? Problematyka percepcji „pamiątek przeszłości” przez mieszkańców ziem polskich w średniowieczu została w ostatnim czasie kilkakrotnie poruszona w literaturze przedmiotu (por. m.in. Brzostowicz 2004; Skóra, Kurasiński 2012; Brzostowicz 2014; Purowski, Kurasiński, Skóra 2015; w tych pracach starsza literatura). Jak pokazuje praktyka, interpretacja tego zjawiska uzależniona jest od kontekstu odkrycia. W oparciu o przekazy pisane, dzieła sztuki i znaleziska archeologiczne można wysnuć wniosek, że styczność mieszkańców z relikwiami wcześniejszych społeczności pradziejowych nie należała do rzadkości, a ludzie mieli świadomość, że przedmioty te pochodzą z mniej lub bardziej odległej przeszłości. Ich obecność mogła być wynikiem przypadkowych odkryć, ale nie można też wykluczyć celowych „wykopalisk” czy rabunku grobów. Stosunkowo najłatwiejsze do interpretacji są odkrycia dokonane na cmentarzyskach (por. m.in. Kraskovská 1971; Mehling 1998; Ungerman 2009). Zdaniem Michała Brzostowicza (2004, 202) wszystkie znajdowane tam przedmioty pradziejowe zostały „usakralizowane” poprzez ceremonię pogrzebową. Część z nich nie tylko stanowiła dar grobowy, ale mogła być wykorzystywana jeszcze za życia zmarłego. Jako przykład podać można znalezisko na cmentarzysku w Białym Piątkowie w pow. wrzesińskim. Na nekropoli datowanej na XI–XII wiek w grobie nr 10 złożono mężczyznę, przy pasie którego przytroczono skórzaną pochewką z nożem, a w osobnej połączonej z nią pochewce umieszczono brązową szpilę kultury łużyckiej (Rajewski 1937, 31, 70, tabl. IX.3; Brzostowicz 2004, 201). Wiele wskazuje na to, że służyła ona właścicielowi jako podręczny szpikulec. Z kolei w grobie nr 2 w Lubieniu w pow. piotrkowskim na cmentarzysku datowanym na 1. ćwierć XI – 2. połowę XII wieku odkryto zapinkę oczkową przerobioną na wisiołek (Brzostowicz 2004, 201; Skóra, Kurasiński 2012, 201, tu starsza literatura). Jeszcze bardziej dobitnym przykładem jest znalezisko z grobu 55 z tego cmentarzyska. Odkryto tu szklany wielobarwny paciorek guzowaty wiązany z kulturą łużycką, który biorąc pod uwagę miejsce znalezienia – w jamie grobowej – użyty został zgodnie ze swoim pierwotnym przeznaczeniem i stanowił element kolii (por. Skóra, Kurasiński 2012, 202; Purowski, Kurasiński, Skóra 2015; tu starsza literatura).

W innych przypadkach ocena charakteru znaleziska jest trudniejsza. Liczne przykłady materiałów pradziejowych występują chociażby w średniowiecznych depozytach monetarnych. W starszej literaturze przedmiotu skłania się do wniosku, że dotarły one na ziemie polskie w starożytności, a ich obecność to efekt tezauryzacji przypadkowych znalezisk. Obecnie jedna z hipotez zakłada, że część monet antycznych, zwłaszcza kruszcowych, była we wczesnym średniowieczu używana jako środek płatniczy (por. Zapolska 2007, tu starsza literatura).

Interesującym przykładem ponownego użytkowania przedmiotu jest znalezisko z grodziska w Czermnie-Kolonii w pow. tomaszowskim. W warstwie datowanej na XI–XIII wiek odkryto wykonaną ze stopu miedzi późnorzymską jednodzielną zapinkę z podwiniętą nóżką, którą przerobiono, nadając jej kształt kabłączka skroniowego (Gajewski 1984, 248)².

Niewykluczone, że tytułowy przedmiot został odnaleziony w kompletnej postaci i początkowo także mógł służyć jako ozdoba. Możliwe jednak, że został on znaleziony już w stanie uszkodzonym. Ze względu na surowiec, z którego został wykonany, nie przedstawiał większej wartości materialnej, miał natomiast niewątpliwie wartość jako surowiec do dalszego przetworzenia. Recykling nie był obcy metalurgii średniowiecznej, choć jest trudny do zidentyfikowania (por. m.in. Baumeister 2004; Janowski 2009, tu starsza literatura). Już Gajusz Pliniusz Starszy w *Historii naturalnej* (I wiek n.e.) zalecał stosowanie przy wytopie złomu miedzianego, który ze względu na wcześniejsze oczyszczenie ze szkodliwych domieszek korzystnie wpływał na „oswojenie” stopu (Piaskowski 1957, 111). Powszechną praktyką metalurgów kultury wielkomorawskiej było powtórne wykorzystywanie niemodnych lub uszkodzonych przedmiotów awarskich ze stopów miedzi i kruszców szlachetnych (por. Gałuška 2013). W przypadku gdy na danym terytorium brakowało naturalnych źródeł surowca, cała produkcja musiała zostać oparta albo na jego imporcie albo na wtórnym wykorzystaniu wytworzonych z niego przedmiotów. Tak było m.in. w przypadku srebra, które do XI wieku docierało do Europy z krajów arabskich w postaci monet lub ozdób i dopiero na miejscu, po przetopieniu, formowano z niego potrzebne przedmioty (por. Kóćka-Krenz 1993, 15–16; tam starsza literatura). Prawdopodobne jest więc, że tytułowy pierścień trafił do osady wczesnośredniowiecznej jako złom „brązowy” do dalszej obróbki metalurgicznej. O tym, że taka działalność mogła być w tym miejscu prowadzona świadczą odkrycia na stanowisku patrycy (por. Janowski 2016) i matrycy³ (por. Filipowiak, Stanisławski 2013, ryc. 41.d) do formowania wyrobów z metali. Ze stanowiska tego znamy też zapinkę wykonaną z drutu brązowego zagiętego w kształt agrafki (por. Filipowiak, Stanisławski 2013, 136, ryc. 41.o). Forma przedmiotu jest obca dla ozdób wczesnośredniowiecznych i według wszelkiego prawdopodobieństwa jest to kolejny relikwyt przeszłości, który po przypadkowym znalezieniu został wykorzystany.

² Przykłady prób wtórnego przetworzenia ozdób z zamiarem przynajmniej częściowego zachowania ich pierwotnej funkcji odnaleźć można także na innych terytoriach. W anglosaskiej Brytanii bransolety z IV–V w. były cięte na mniejsze fragmenty i przerabiane m.in. na pierścionki (por. Swift 2012).

³ Zabytek ten opisany został w publikacji jako okucie pasa.

Okaz pierścienia brodawkowego z Wolina stanowi więc cenne znalezisko nie tylko w kontekście niewielkiej wciąż liczby zabytków tego typu na Pomorzu Zachodnim, ale również w kontekście rozważań na temat „drugiego” życia przedmiotów już po okresie ich pierwotnego użytkowania.

Ryc. 1. Wolin, pow. kamieński, stan. 4 (AZP 21-06/37). Pierścień brodawkowaty z brązu.
Fot. A. Janowski
Fig. 1. Wolin 4, Kamień Pomorski district (AZP 21-06/37). Bronze *Knotenringe*. Photograph
by A. Janowski

Literatura

- Andrzejowski J. 1999. *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*. Kraków.
- Baumeister M. 2004. *Metallrecycling in der Frühgeschichte. Untersuchungen zur technischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Rolle sekundärer Metallverwertung im 1. Jahrtausend n. Chr.* Rahden. Würzburger Arbeiten zur Prähistorischen Archäologie 3.
- Bokinić E. 2005. *Podwiesiek, Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer Land*. Warszawa–Toruń.
- Bokinić E. 2008. *Kultura oksywska na Ziemi Chełmińskiej w świetle materiałów sepulkralnych*. Toruń.
- Brzostowicz M. 1993. Elementy kultur okresu rzymskiego w zespołach wczesnośredniowiecznych północno-zachodniej Polski. *Slavia Antiqua* 34, 43–76.
- Brzostowicz M. 2004. Pamiątki przeszłości w kulturze mieszkańców Polski średniowiecznej. W: S. Moździoch (red.), *Wędrówki rzeczy i idei w średniowieczu*. Wrocław, 199–216. Spotkania Bytomskie 5.
- Ciesielski M. 2012. Grób ludności kultury przeworskiej z elementami celtyckimi. W: A. Jaszewska (red.), *Z najdawniejszych dziejów. Grzegorzowi Domańskiemu na pięćdziesięciolecie pracy naukowej*. Zielona Góra, 159–165.
- Dąbrowska T. 1988. *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*. Warszawa.
- Filipowiak W., Stanisławski B. 2013. Przez most do przeszłości – badania wykopaliskowe w dzielnicy Ogrody. W: B. Stanisławski, W. Filipowiak, *Wolin wczesnośredniowieczny 1*. Warszawa, 65–189 *Origines Polonorum VI*.
- Gajewski L. 1984. Zapinka z późnego okresu wpływów rzymskich z miejscowości Cermno-Kolonia, gm. Tyszowice, woj. Zamość. *Wiadomości Archeologiczne* 46, 248.
- Galuška L. 2013. *Hledání původu. Od avarských bronzů ke zlatu Velké Moravy*. Brno.
- Janowski A. 2009. Recykling metali w średniowieczu. Kilka uwag o wtórnym wykorzystaniu średniowiecznych mis brązowych. W: M. Bogucki, M. Franz, Z. Pilarczyk (red.), *Gospodarka ludów Morza Bałtyckiego 1: Starożytność i średniowiecze*. Toruń, 117–132. *Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego*.
- Janowski A. 2016. Patryca z Wolina. Przyczynek do znajomości technik obróbki metali na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego we wczesnym średniowieczu. W: J. Popielska-Grzybowska, J. Iwaszczuk, B. Józefów-Czerwińska (red.), *Meetings at the borders. Studies dedicated to Professor Władysław Duczko*. Pułtusk, 131–134. *Acta Archaeologica Pultuskiensia V*.
- Kóćka-Krenz H. 1993. *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań.
- Kostrzewski J. 1919. *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*. Würzburg.
- Kraskovská L. 1971. Laténske a rímske reliktý v slovansko-avarských hrobch na Slovensku. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university* 16, 127–131.
- Mehling A. 1998. *Archaika als Grabbeigaben. Studien an merowingerzeitlichen Gräberfeldern*. Rahden.

- Piaskowski J. 1957. Metalurgia w „Historii naturalnej” G. Pliniusza Starszego. *Archeologia* 9, 99–119.
- Pieta K. 2010. *Die keltische Besiedlung der Slowakei, jüngere Latènezeit*. Nitra.
- Pietrzak M. 1987. *Rumia. Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich*. Gdańsk.
- Purowski T., Kurasiński T., Skóra K. 2015. Reuse of Prehistoric items in the Early Middle Ages. The example of the cemetery in Lubień, voivodeship Łódź. *Archaeologia Polona* 48, 139–166.
- Rajewski Z.A. 1937. Wielkopolskie cmentarzyska rzędowe okresu wczesnodziejowego. *Przegląd Archeologiczny* 6, 28–85.
- Rogalski B. 2010. *Przemiany kulturowe na Pomorzu Zachodnim i Przednim w młodszym okresie przedrzymskim (III–I w. p.n.e.)*. Szczecin.
- Rogalski B. 2015. Weryfikacyjno-rozpoznawcze badania sondażowe cmentarzyska ze starszego i młodszego okresu przedrzymskiego w m. Modrzewo, gm. Suchań, pow. stargardzki, stanowisko 6 (AZP 33-13/33). *Materiały Zachodniopomorskie* NS 11/1, 137–144.
- Skóra K., Kurasiński T. 2012. Nietypowe przedmioty w wyposażeniu dwóch pochówków z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Radomiu, stan. 4. *Światowit* IX (L), fasc. B (2011), 193–212.
- Swift E. 2012. Object Biography, Re-use and Recycling in the Late to Post-Roman Transition Period and Beyond: Rings made from Romano-British Bracelets. *Britannia* 43, 167–215.
- Ungerman S. 2009. Archaika in den frühmittelalterlichen Gräbern in Mähren. W: P. Maříková Vlčková, J. Mynářová, M. Tomášek (red.), *My things changed things. Social Development and Cultural Exchange in Prehistory, Antiquity, and the Middle Ages*. Praha, 224–256.
- Wierzbicki J. 1991. Przyczynek do studiów nad chronologią schyłku osadnictwa kultury pomorskiej we wschodniej części Pomorza Środkowego (Mikorowo, woj. Słupsk, stan. 5). *Materiały Zachodniopomorskie* 37, 47–59.
- Zapolska A. 2007. Denary rzymskie znajdowane w kontekstach wczesnośredniowiecznych na ziemiach polskich. *Wiadomości Numizmatyczne* 51/2, 149–178.

***Knotenringe* from Wolin.
A new pre-Roman site or a result of the secondary use of metal
in the early Middle Ages?**

Summary

In 2000, a fragment of a ring with knot-like protuberances (German: *Knotenringe*) made of copper alloy was discovered at Wolin Ogrody 4, Kamień Pomorski district (AZP 21-06/37). The artefact was recorded in layer III of trench 1 dating to the turn of the 10th and 11th centuries. An inside diameter of the ring is 35 mm, and outside – 26 mm. The ring band has a circular section and a diameter of about 4 mm. On the preserved fragment, there are four regular groups of three nodules with a diameter of 4.2–4.3 mm. Originally the ring probably had seven such groups around the circumference. Dating of *Knotenringe* is problematic due to a little number of the recorded finds. In the Oksywie culture, these artefacts are dated from phase A2 to A3 of the younger pre-Roman period. Analogies of the same chronology were recorded in cemeteries at Podwiesk 2, Chelmno district, grave 33; Rumia 2, Wejherowo district, grave 42; Modrzewie 6, Stargard district, feature 1 and Mikorowo 5, Bytów district, grave 1.

The *Knotenringe* appear in Pomerania and in the area settled by societies of the Przeworsk culture together with the inflow of Celtic imports, especially during the heyday of Slovak oppida, starting from phase A2. The discussed artefact, however, is not related to the settlement from this period and perhaps its presence at the early medieval site can be connected with an intention to re-use it as a raw material for metal working.

dr hab. prof. IAE PAN Andrzej Janowski
Ośrodek Archeologii Średniowiecza Krajów Nadbałtyckich
Instytutu Archeologii i Etnologii PAN
a.janowski@iaepan.szczecin.pl

dr Bartłomiej Rogalski
Muzeum Narodowe w Szczecinie
b.rogalski@muzeum.szczecin.pl